

7. Kots, T. A. (2007). Sakralnyi styl. In *Ukrainska linhvostylistyk: systema poniat i bibliohrafichni dzherela* (pp. 213 – 250). Nizhyn (in Ukr.).
8. Myronchuk, O.Ya. (2010). Vyokremлення pidstyliv ta zhanriv u konfesiinomu styli ukrainskoi movy. *Kultura slova*, 72, 151–157 (in Ukr.).
9. Nimchuk, V.V. (1992). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 11/12, 28–32 (in Ukr.).
10. Nimchuk, V.V. (1993). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 1, 35–39 (in Ukr.).
11. Ohienko, I. (1921). *Svitovyi rukh za utvorennia zhyvoi narodnoi natsionalnoi tserkvy*. Tarniv (in Ukr.).
12. Puriaieva, N. (2017). Do problemy intertekstualnosti liturhiinoho tekstu: tsytata i parafraz. *Kultura slova*, 87, 144–156 (in Ukr.).
13. Symonova, K.S. (1989). Ukrainska mova u konfesiinomu pysmenstvi XV st.: (Na materialii “Cheti” 1489 r.). In *Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* (pp. 56–79). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
14. Skab. M. (2008). *Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery*. Chernivtsi (in Ukr.).
15. *Clovnyk ukrainskoi movy v 11-ty tomakh* (1977). (Vol. 8). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Shchepaniuk, M. (1911). V yakii movi vidmovliaie nash narid svoi shchodenni molytv.. *Nyva*, Vol. 8, Ch. 5, 150–152 (in Ukr.).

УДК 811.161

Л.В. РЯБЕЦЬ
м. Київ, Україна

НАРОДНА ОСНОВА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття присвячена питанню методологічних засад створення термінологічних словників 20–30-х років минулого століття. Зауважено, що основною ідеологемою науковців, які працювали тоді в термінологічних комісіях Української академії наук, було активне залучення до реєстрів створюваних ними термінологічних та загального словників живо-мовних елементів, так званої «народної термінології». Проаналізовано передмови й реєстри кількох словників, зокрема «Словника технічної термінології. Мірництво (Проект)» Ю. Трихвильова та І. Зубкова, «Словника будівельної термінології (проект). Матеріали до української термінології та номенклатури» С. Булди та «Словника фізичної термінології (проект)» В. Фаворського. Наголошено на необхідності вивчення історії творення української наукової термінології.

Ключові слова: *терміносистема, національна термінологія, термінологічний словник, жива мова, народна мова, діалектне слово.*

© Л.В. РЯБЕЦЬ, 2021

Ще на початку ХХ століття І. Верхратський окреслив теоретичні аспекти розвитку термінологічної лексикографії. Учений вважав, що сприйняти та засвоїти надбання загальнонародської науково-технічної думки можна лише шляхом створення розгалужених термінологічних структур *рідною мовою*: «Слово в літературі чи то в белетристиці, чи в науці має виростати з основи народної, т. є. має бути по можливості так зладжене, як би то проговорив цілий люд...» (Верхратський, 1902: 83).

Такою ж була основна ідеологема науковців, які працювали в термінологічних комісіях Української академії наук у 1920–30-х рр., згодом об'єднаних в Інститут української наукової мови. Вони почали активно залучати до реєстрів створюваних ними термінологічних і загального словників живомовні елементи, так звану «народну термінологію». Це був надзвичайно плідний період для творення національної термінології, тоді з'явилася низка (близько 40) багатогалузевих термінологічних словників – результат взаємодії східно- і західноукраїнських шкіл. Період 1921 – 1933 рр. називали «золотим десятиріччям» розвитку української науково-технічної термінології.

1928 р. у першому випуску «Вісника Інституту Української Наукової Мови» вміщено «Інструкцію для укладання словників ІУНМ» та кілька термінознавчих праць методологічного характеру, що уточнюють загальні настанови для творення термінології кожної конкретної галузі: О. Яната «За яким принципом треба укласти українську природничу номенклатуру», Я. Лепченко «За якими принципами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру». У цьому ж випуску вміщено «Інструкцію до збирання мовного матеріалу з галузі природничої термінології та номенклатури», де сказано, що «Інститут Української Наукової Мови при Українській Академії Наук закликає широкі кола громадянства збирати термінологічний та номенклатурний матеріал, слова й вислови, що ними український народ означає різні поняття й речі з техніки, виробництва, сільського господарства, тощо» (Інструкція, 1928: 30). Цікаво, що в цьому ж випуску започатковано рубрику «З народніх уст», де вміщено, по суті, звіти про експедиції в різні регіони України з метою пошуку народної термінології: Я. Миколаєнка – на Київське лівобережне Полісся по лісосплавну термінологію та В. Юрківського – до села Дуфінки на Одещині по рибальську лексику.

Варто відзначити, що в «Інструкції» наголошено: «термінолог <...> використовує лексичний матеріал живої мови та літературних джерел» (Інструкція, 1928: 66); повинен творити новий термін із кореневих мовних основ; у разі, коли потрібний іншомовний термін, запозичення треба проводити безпосередньо з термінологічного матеріалу чужої мови, де ця галузь діяльності самостійно й повно розроблена. У статті Я. Лепченка також зауважено, що «Інститут Української Наукової Мови дбає за те, щоб наблизити наукову мову до звичайної живої мови народу, щоб наукова фраза, науковий термін чи назва, самою своєю формою, своїм словотворенням були зрозумілі й близькі народові, народній мові» (Лепченко, 1928: 28).

Розглянемо кілька термінологічних галузевих лексикографічних праць того часу, зокрема принцип визначення методологічних засад у передмовях.

У передньому слові до «Словника технічної термінології» один із укладачів – І. Шелудько – зазначає: «...перевагу давалося завжди термінам народнім з загально-визнаним сучасним поширенням, аби вони змістом та об'ємом

вкладеного в ці терміни поняття відповідали визначуваній речі, чи процесові» (Шелудько, 2019: 8) і додає: «Коли-ж термін є поширений в одній, двох мовах, тоді як інші мови творять на нього свою назву, то в таких випадках підшукують рівнобіжний народній термін, або побудований за законами народньої мови новотвірний проєкт, що визначав-би чи то суть, чи прикмету даної речі» (Шелудько, 2019: 10).

У «Словнику технічної термінології. Мірництво (Проєкт)» Ю. Трихвиліва та І. Зубкова зауважено, що в ньому «... є слова, що їх перейняли від людно-сти члени Секції Геодезії та Гідротехніки в різних місцевостях України, а в літературних та словникових матеріалах цих слів немає. При таких словах вказано місцевість, де це слово вживано» (Трихвилів, 2009). Таких випадків у словнику не багато, але походження лексеми передано такими назвами території: Київщина, Димер, Чорнобильщина (варіант написання – Чорнобильщина), Гуманщина, Дніпро, Прилуччина, Полтавщина, Херсонщина. На жаль, у словнику не пояснено, чому саме так марковано зафіксовану з народних уст термінологію. Проілюструємо прикладами репрезентацію структури словникової статті та способи локалізації окремих лексем:

Выступ – віступ(-па) (Граб); **в. берега** – шпиль(-ля) (*Прилуччина*) (СТТМ: 12);

Дровяной (*лес*) – дров'яній (СЖМ, Ш, Нік) (СТТМ: 21);

д. куча (для випалювання угля) **лежачая** – майор(-ра) (*Київщина, Димер*) (СТТМ: 21);

Закругление – заокруглення (ДСТ, УЗ) (СТТМ: 23);

з. (*кривая ж. д., канала*) – крива, коліно (*Прилуччина, Г*) (СТТМ: 23);

Колотушка (для забивання кольєв) – чекуха (*Чорнобильщина*), довбешка (Г, Ш) (СТТМ: 34);

Обрез (*берега, оврага*) – край (краю) (СЖМ, АПС, Ш), беріг(-рега) (СЖМ), кант(-та) (*Чорнобильщина, Ш*) (СТТМ: 52);

Озеро – озеро (Граб, Т, СЖМ, Г, Ш, Тмч); **о.** высохшее – озеровище (Г, СЖМ); **о.** на плавнях, отдельное – о. западне (Г); **о.** соленое близ моря или реки – лиман (-ну) (Г, *Херсонщина*) (СТТМ: 53);

Проток – перетік(-току) (Г, Т, СЖМ, Ш, Г, Трх); **п., соединяющий две извилины реки** – кутова (*Прилуччина*); **п., спрямляющий извилину реки** – протітка (*Дніпро*) (СТТМ: 73);

Урочище – урочище (Граб, Г, *Кролевець, ТехІні*) (СТТМ: 90);

Щуп – щуп(-па), шип(-па) (Г, Шк), штир(-рП) (Г, Нік), шукан(-на) (*Гуманщина*) (СТТМ: 95).

У багатьох тогочасних термінологічних лексиконах активно використано «Словник української мови» Б. Грінченка, під час роботи над яким, як відомо, крім художньої літератури і фольклорних джерел, укладач частково послуговувався попередніми словниками такого типу, а також істотно значний доповнив його власним матеріалом – діалектними та фольклорними записами.

Цікавими є міркування, викладені авторами чи укладачами в передмовях до термінологічних словників щодо їхньої джерельної бази.

Зокрема, у передньому слові до «Словника будівельної термінології (проєкт). Матеріали до української термінології та номенклатури» проф. С. Булда пояснює: «Щоб виконати поставлене завдання – диференціювати та деталізувати будівельну термінологію відповідно до сучасного стану техніки, а також нор-

малізувати її – ясна річ, не можна було виходити, складаючи реєстра, з примітивної ще народньої та літературної української термінології. В основу реєстру треба було покласти термінологію однієї з сучасних європейських мов. Такою мовою могла б бути німецька, з досить досконалою технічною термінологією. Але брак бездоганих знавців німецької технічної термінології, а також неможливість для масового читача використати основний німецький текст, показали найпростіший шлях – взяти за основу російську технічну термінологію. Російська термінологія, щоправда, майже зовсім невнормована, з силою силеною барбаризмів; при тім російська літературна технічна термінологія дуже розбігається з народньою» (Булда, 2009). Далі укладач словника пояснює, чому взяти за основу російську літературну технічну термінологію було єдиним простим і практичним виходом. Він наголошує, що одним із завдань українських термінологічних словників було прислужитися справі українізації, адже увесь тогочасний інженерно-технічний, робітничий і лекторський склад (навіть ті, хто були українцями за національністю), вийшовши з російської школи, був обізнаний з російською термінологією набагато краще, ніж з українською. Технічну українську літературу найлегше було поповнити перекладами з найближчої, як уважалося, нам – російської.

Джерельною базою зазначеного словника була народна термінологія, а також літературні джерела, зокрема в передмові зазначено: «До нашого розпорядження були такі записи народньої технічної термінології з поясняльними рисунками, які зробив інженерно-технічний персонал: а) Інж. Т. С е к у н д а. «Матеріяли до української технічної термінології південно-західньої Чернігівщини (с. Сварожжя к. Остерського повіту). б) Архітект С е р д ю к. «Матеріяли до Технічного Словника». в) Інж. Т р и х в и л і в Ю. «Записи та зариси, зроблені в с. Білошапках на Прилуччині». г) Інж. Б у л д а С. «Записи та зариси, зроблені в с. Бондарях та с. Харсіках Чорнуського району на Лубенщині». г) Технік С і к а л о. «Записи та зариси, зроблені в містечку Сміла на Роменщині». д) Технік Б у р т а н С. «Записи та зариси, зроблені в с. Березках на Білоцерківщині». е) Інж. Д а р м о р о с М. «Записи, зроблені на Київщині», що їх подано в Словнику Технічної Термінології» (Булда, 2009). Важливо, що в словнику використано також багатий незаписаний матеріал, поданий інженерно-технічним персоналом, який входив до складу будівельної та інших секцій Інституту української наукової мови. Із літературних джерел основними були словник за редакцією Б. Грінченка, словник Уманця і Спілки та російсько-українські словники Комісії живої мови ВУАН.

Подекуди такі російські терміни та терміни іншими мовами не мали відповідників в українській народній будівельній термінології. У такому випадку укладачі словника вдавалися до різних методів творення термінів. Наприклад, якщо народна мова давала якийсь матеріал, то його застосовували за аналогією з іншими мовами: *зуб волчий* (у пилці), *Wolfzahn* – *зуб(ець) вовчий*; *ласточкин хвост* (тип врубки), *Schwalben-Schwanz* – *ластівковий хвіст*; *черный* (про поле, стелю, хід) – *чорний* тощо. Часто траплялося, що в народній і літературній мові термін існував (дієслово або іменник), але він не утворював похідних, наприклад: *каювати* (*врубувать*), *сточувати* (*срацивать*), *личкувати* (*облицовывать*) тощо. Тому в словнику було подано новоутворені граматичні форми: *кай* (врубка) від *каювати*, *сточина* (сросток) від *сточувати*, *личковий* (облицовочный), *личкувач* (облицовщик) від *личкувати*.

У реєстрі використаної української літератури до словника знаходимо також такі праці: Качинський І. Селянська садиба та як її упорядкувати. Харків. 1927; Коваленко ініціал імені?. Про український стиль та хату; Левченко Г. Бондарство. Харків. 1928; Мазуренко і Максимів В. Сільська вогнетривала хата. Київ. 1924 р.; Матеріяли до українсько-руської етнології за ред. Х. Вовка. 1900; Народні матеріяли Білоцерківщини; Записи та зариси техніка Буртана С. у с. Березках; Народні матеріяли Лубенщини. Записи та зариси інж. Булди С. у с. Бондарях та с. Харсіках; Народні матеріяли Прилуччини; Записи та зариси інж. ТрихвильеваЮ. в с. Білошапках; Народні матеріяли Роменщини; Записи та зариси техніка Сікала в м. Смілі; Секунда Т. Матеріяли до української технічної термінології південно-зах. Чернігівщини. Науков.-технічн. Вісник за 1926 та 1927 р.; Шухевич В. Гуцульщина (Булда, 2009).

У передньому слові до «Словника фізичної термінології (проект)» В.В. Фаворського сказано: «Для українських розв'язань використано велику кількість літературних джерел словникових і несловникового характеру, а також словники технічного циклу ІУНМ, в яких є чимало фізичної термінології. Як правило, кожному російському термінові відповідає тільки одне українське розв'язання; усі синоніми, що їх упорядники не визнали за цілком відповідні, поставлені в квадратних клямах» (Фаворський, 2009).

У списку джерел до цього словника, як і до попереднього, знаходимо праці Б. Грінченка («Словник української мови», «Про грім і блискавку») та В. Шухевича («Гуцульщина»).

Проілюструємо структуру цього лексикону кількома словниковими статтями, де помітним є намагання подати якомога більше синонімів власне українських:

Безграничність – безмежність(-ности) (Г), [безкрайність (Г), безкраїсть (СЖМ), безберіжність (СЖМ), необмежність (СЖМ), бѣзкрай (СЖМ), бѣзмір (Г), безмір'я (Г) (СФТ: 5);

Безграничний – безмежний (Пол, Г, СЖМ), [безкраїй (Г, СЖМ), безкрайній (СЖМ), безберіжний (СЖМ), необміжний (СЖМ), безмірний (СЖМ)] // s'étendant indéfiniment (ChIV), ilimité sans bornes (СФТ: 5);

Жидкість – тѣчиво (СЖМ), [плин(-ну) (ФС, Т), теч (Г, Гір, Мз), плинність (ФС, ГЛ), теча (ФС, Т, Шн), рідина (Г, ФС, КСП), рідкість (ФС, СЖМ), текучість (ШТ)] // liquide (ChI), fluide m. (ChI), liquer m. (An) (СФТ: 25);

Задвижка – за́сувка (Г) (СФТ: 25);

Зернистый – зернистый (ЛсФ), зернистый (ШхГ), [крупнистый (Г), ядраний (Г), ядерний (Г) (СФТ: 28).

Попри те, що в останні десятиліття історію розвитку українських термінологічних систем різних сфер (технічної, гуманітарної, медичної тощо) активно вивчають, а термінологічні словники 20 – 30-х років минулого століття (які було штучно вилучено) перевидають, вони з'являються в мережі Інтернет, про них нагадують, усе ж ще залишається багато аспектів для вивчення й аналізу. Тривалий час поза увагою дослідників залишалися питання методики укладання цих словників та їхньої джерельної бази. У цьому дослідженні лише зацентровано, що на початку минулого століття укладачі термінологічних словників приділяли багато уваги народній основі української термінологічної системи, живому слову, про що свідчать розлогі передмови укладачів до цих словників. Зібране в цих лексикографічних працях багатство діалектної

природничої номенклатури цінне й важливе і сьогодні як матеріал живої мови. Усе це дає підстави спростувати тезу, яка досі побутує в нашому суспільстві, що української термінології немає, що наша мова бідніша за інші, що часто неможливо знайти слово, щоб назвати те чи те поняття, процес, явище тощо. У передмові до «Словника технічної термінології» І. Шелудька і Т. Садовського зазначено, що попри брак коштів на проведення достатньої кількості експедицій по всій Україні для збирання матеріалів з народної мови для цього словника, укладачам усе ж вдалося створити картотеку, яка містить понад 75 тисяч термінів, налагодивши зв'язки з кореспондентами в різних куточках України та використавши 85 українських джерел, не рахуючи статей.

Отже, діяльність словникових комісій ВУАН на початку минулого століття дала потужне наукове підґрунтя для розбудови українських термінологічних систем у різних галузях знань – було вироблено методологію, методики (систематизації карток, збирання матеріалів і т. ін.), наукові підходи, залишилися в спадок картотеки, і все це лише останнім часом активно вводиться в науковий обіг.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СТТМ – Трихвиль, Ю., Зубков, І. (Уклад.) (2009). *Словник технічної термінології. Мірництво* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

СФТ – Фаворський, В.В. (Уклад.) (2009). *Словник фізичної термінології* (Репринт із видання 1932 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булда, С. (Уклад.) (2009). *Словник будівельної термінології* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
2. Верхратський, І. (1902). *В справі народного язика*. Львів.
3. *Вісник Інституту української наукової мови*. (1928). (Вип. 1). Київ. 108 с.
4. Інструкція до збирання мовного матеріалу з галузи природничої термінології та номенклатури (1928). *Вісник Інституту української наукової мови*, Вип. 1, 50–65.
5. Лепченко, Я. (1928). За якими принципами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру. *Вісник Інституту української наукової мови*, 1, 25–29.
6. Трихвиль, Ю., Зубков, І. (Уклад.) (2009). *Словник технічної термінології. Мірництво* (Репринт із видання 1930 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
7. Фаворський, В.В. (Уклад.) (2009). *Словник фізичної термінології* (Репринт із видання 1932 р.). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
8. Шелудько, І., Садовський, Т. (Уклад.) (2019). *Словник технічної термінології (загальний)* (Репринт із видання 1928 р.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Liudmyla Riabets

FOLK BASIS OF TERMINOLOGICAL DICTIONARIES 20 – 30s OF THE TWENTIETH CENTURY

The article is devoted to the question of methodological bases of creation of terminological dictionaries of the 20-30s of the last century. It was emphasized that the main ideology of scientists who worked then in the terminological commissions of the Ukrainian Academy of

Sciences was the active involvement in the registers of terminological and general dictionaries of living language elements, the so-called “folk terminology”. Forewords and registers of several dictionaries, in particular “Dictionary of technical terminology. Mining (Project)” by Yu. Trykhvyliv and I. Zubkov, “Dictionary of construction terminology (project). Materials for Ukrainian terminology and nomenclature “by S. Bulda and” Dictionary of physical terminology (project) “by V. Favorsky. The need to study the history of Ukrainian scientific terminology is emphasized.

Key words: terminology, national terminology, terminological dictionary, folk basis of language, dialect word.

REFERENCES

1. Bulda, S. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk budivelnoi terminolohii* (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
2. Verkhratskyi, I. (1902). *V spravi narodnoho yazyka*. Lviv (in Ukr.).
3. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*. Issue 1. Kyiv, 1928. 108 s. (in Ukr.).
4. Instruktisiia do zbyrannia movnoho materiialu z haluzy pryrodnychoï terminolohii ta nomenklatury (1928). *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 50–65 (in Ukr.).
5. Lepchenko, Ya. (1928). Za yakymy pryntsypamy ukladaie teper Instytut Ukrainskoi Naukovoï Movy ukrainsku pryrodnychu nomenklaturu. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 25–29 (in Ukr.).
6. Trykhvyliv, Yu. & Zubkov, I. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii*. Mirnytstvo (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
7. Favorskyi, V.V. (Compiler) (2009). *Slovnnyk fizychnoi terminolohii* (Reprint from 1932 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
8. Sheludko, I. & Sadovskiyi, T. (Compiler) (2019). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii (zahalnyi)* (Reprint from 1928 ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

УДК 811.161.2'1(092)“19”(Рудницький)

І.Ю. ШКІЦЬКА

м. Тернопіль, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ІДІОЛЕКТ МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз лінгвістичної термінології, репрезентованої в наукових працях Я.-Б. Рудницького. Окреслено підходи вченого до термінотворення, способів уведення терміна в текст, тлумачення його значення, опису ситуацій термінологічної неусталеності тощо. З'ясовано семантичні особливості питомих українських термінів, якими оперував мовознавець. Показано вплив західноукраїнського варіанту української мови на науковий ідіостиль Я.-Б. Рудницького, зокрема лінгвістичну термінологію. Проаналізовано вияв термінологічної синонімії в його мовознавчих розвідках, визначено найчастотніші термінологічні гіпероніми, репрезентовані в них.

Ключові слова: науковий ідіостиль, термін, термінологія, лінгвістичний термін, термін-синонім, іншомовний відповідник терміна.

© І.Ю. ШКІЦЬКА, 2021